

Josef Zumr: filosof netušených souvislostí českého myšlení

Jan Svoboda

Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha

svobodaj@flu.cas.cz

Josef Zumr: The Philosopher of Unexpected Connections in Czech Thought

Josef Zumr was one of the leading representatives of modern Czech philosophical thought. His lifelong disposition was to be a realist of the Masaryk variety. He believed that a formative idea of humanity was the determinate element in the Czech tradition of thought. He found his unceasing conviction in the meaning and value of actuality in a conscious search for a supporting ideological cohesion in modern Czech thinking – in the urgent and convincing revelation of its original, rational sources and emancipatory heights. He himself critically thought through this quintessential line of expression in Czech thought, doing so creatively and with the full responsibility of an engaged intellectual, and developing it conceptually and thematically. With his critical intellectual stance, the paramount goal of which Zumr considered to be the positive reshaping of existing social reality, he opened up possibilities of effectively strengthening democratic principles. One of these complementary democratic principles weighed most heavily on Josef Zumr in the final phase of his life: freedom of speech. He left us on July 2, 2024 at the age of 96.

Keywords: Josef Zumr, connections in Czech philosophical thinking, realism, humanity, intellectual engagement, emancipation, democratic principles

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2024.3r.513>

Opustil nás nestor a jeden z předních představitelů moderního českého filosofického myšlení Josef Zumr. Navzdory požehnanému věku 96 let to byl pro jeho blízké spolupracovníky a přátele odchod nečekaný, neboť na své pozemské pouti, která se završila 2. července 2024, do posledních chvil oplýval darem překvapivé životní síly a nebývalého entuziasmu nejen v oblasti vlastní filosofické práce, ale i při řešení aktuálních, v neposlední řadě organizačních problémů. Nelze než se smutkem přijmout, že tento laskavý a moudrý člověk už není mezi námi. Je však nade vše pochybnost, že typika a autentičnost jeho tvůrčího filosofického výrazu se do nejvlastnějších tužeb a motivací zainteresovaného pozorovatele vpisovaly jako trvalý odkaz – jako stále otevřená a inspirativní ideová výzva.

Tento v naší současnosti ne vždy všeobecně vnímaný, leč pronikavě podmanivý filosofický apel nerezonoval jen v okruhu badatelů soustřeďujících se na poli české filosofie. Svou samozřejmostí a průkazností reflektivně pronikal i do dalších vědních oborů, jež z bohaté proudících vřidel filosofie vědomě vycházejí, občerstvují se z nich a v praxi tím potvrzují jejich smysluplnost. Josef Zumr byl svým celoživotním založením realista masarykovského typu, myslitel, který byl bytostně přesvědčen, že českou myšlenkovou tradici určuje formotvorná idea humanity. Svou neutuchající víru ve smysl a hodnotu skutečnosti nacházel v uvědomělém hledání nosné ideové spojitosti v moderním českém myšlení – v naléhavém a přesvědčivém odhalování jejich originálních racionálních zdrojů a emancipačních výšin. Tuto typickou výrazovou linku v českém myšlení sám tvořivě a s plnou odpovědností angažovaného intelektuála kriticky domýšlel a koncepčně i tematicky rozvíjel.

Josef Zumr sdílel kritickou výtku, kterou Marx svého času adresoval filosofii: „Filosofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit.“ Nastavil tím tzv. akademické či „školské“ filosofii pomyslné zrcadlo a v jisté aktivizační opozici k ní příznačně vyzdvihl axiologický moment ve filosofické reflexi. Tímto kritickým, avšak historicky podmíněným obratem k obecně lidským hodnotám byl především v levicově smýšlejících kruzích kladen zvláštní důraz na filosofovu odpovědnost za osud světa, na kýženu potřebu a stávající možnosti nedokonalý stav světa pozitivně společensky proměňovat. J. Zumr si ovšem stejně tak dobře uvědomoval, že každý angažovaný filosofický postoj je při nápravě věcí lidských vždy výslednicí reflektivního „umění“ názorově přísného rozlišení mezi nedokonalým existujícím světem a světem ideálním a že tento druh myšlení je tradičně spjat s Platónovým jménem. Signifikantní mezníky dějin se pak v tomto tradičním platónském ohledu stávají jakýmiś němými svědky aktivního překonávání napětí mezi skutečností a ideálem, přičemž úkolem filosofa je těmto tvůrčím sociálním snahám v jejich specifické vývojové procesualnosti porozumět a zařadit je do potřebných ideově-historických souvislostí.

Právě v dějinách českého myšlení jde podle Zumra o znak výrazně dominující a myslitelské pokusy spjaté s formotvorným překonáváním oné všudy-přítomné polarizace přinesly pozoruhodně působivé výsledky. Historicky významné aktivity tvůrčích a angažovaných osobností v našem prostředí při tom, jak byl J. Zumr přesvědčen, většinou primárně určovala humanisticky směřovaná idea emancipace stávající společnosti, hlubokomyslná a opravdově věrná starost o její celkovou nápravu s cílem odstranění společenského zla. Ač bylo toto příznačné, racionálně podložené úsilí nezdědka osobně vykupováno fatálními existenčními důsledky a z pozice občanské víry v příslušnost ke svému národu jej nezdědka provázely trýznivé pochyby a pocit nepochopení, za svou „poznanou“ pravdou tyto osobnosti neoblomně stály.

Ať už jmenujeme nápravné snahy Husovy, Chelčického, či Komenského, nebo později reformisticky laděný humanitní požadavek Augustina Smetany na maximální rozvoj lidské svobody umožněný přirozenými tvořivými silami, zvláště síly umělecké, který vyslovil na prahu revolučního roku 1848. V neposlední řadě pak je třeba připomenout dějinný dosah ideálu humanitního, jenž vyžral jako ryzí plod Masarykova přesvědčení o kritické funkci filosofie a obohacen specificky českým úsilím o čistou podobu křesťanství se nejprve stal východiskem masarykovského pojetí demokracie a posléze úhelným kamenem, na němž v samém srdci Evropy založil „Prezident Osvoboditel“ samostatný československý stát. První Československá republika byla, konstatuje Zumr, „jedinou demokracií na východ od Rýna“.¹

Masarykův humanitně-demokratický odkaz Josef Zumr vnímal se sobě vlastní ideově imperativní kategoričností. Vyrovnávali se s ním ostatně všichni českoslovenští intelektuálové, potažmo i ti, kteří nebyli přímými stoupeneci Masarykových názorů, ať už se hlásili k fenomenologii jako Jan Patočka, k existencialismu jako Jiří Němec, k filosofii protestantismu jako Ladislav Hejdlánek, k analytické filosofii jako Ladislav Tondl, nebo k nedogmatickému marxismu jako Robert Kalivoda či Karel Kosík. Většina z nich se v nedávné minulosti aktivně či pasivně postavila proti totalitní diktatuře a v souladu se svým svědomím za to zaplatila tvrdou daň v podobě ztráty zaměstnání i dalších existenčních a společenských jistot. A není třeba už na tomto místě zvlášť připomínat, že do této nejpřednější kategorie tradičních českých myslitelů, kteří si s plnou vážností příslušných konsekvencí uvědomili odpovědnost vůči svému svědomí i za osudy své země, patřil také Josef Zumr.

Zumr ve svých klíčových studiích novátorsky prokázal, že české emancipační snahy jsou původním dědictvím novohumanistického hnutí, jež významně zasáhlo celou Evropu i její další intelektuálně-kulturní a politické směřování. Centrem toho času u nás bylo už dobře známé Winckelmannovo, Goethovo, Schillerovo a Lessingovo Německo. Do našeho intelektuálního myšlení tuto obrozeneckou tradici zavedl Josef Jungmann a přenesl ji jak do otázky pojetí literatury, tak i do otázek ideově politických. Významně ji uplatnil František Palacký, zejména ve svém pojetí estetiky inspirovaném jenskou filosofickou a estetickou školou, které pak následně osobitě vložil nejen do svých historických bádání, ale především do novodobého obrozeneckého pohledu na českou minulost a její kardinální humanistický motiv.²

1 Zumr, J., Odpovědnost v tradici českého myšlení. *Filosofický časopis*, 34, 1991, č. 1, s. 65.

2 Na tomto místě připomínáme, že s jenskou školou jak filosoficky, tak i ze svého osobitého estetického pohledu už za svého studia v Jeně kriticky polemizoval Johann Friedrich Herbart, na pražské univerzitě ostatně dobře známý prostřednictvím univerzitního profesora a tehdejší výrazné osobnosti pražského kulturně-filosofického života Franze Exnera. K pravidelným účastníkům intelektuálních setkání v Exnerově domě patřil mj. František Palacký.

V další přímé ideové návaznosti Josef Zumr vysoce oceňoval průlomové myšlení výše zmíněného Augustina Smetany. Smetanu považoval za jediného z českých myslitelů, který v duchu hegelovské levice pozitivně promýšlel možné epochální důsledky revoluce roku 1848 a jejího humanistického vyústění do sociálně spravedlivé, socialistické společnosti. Svou originální syntézou hegelianismu a herbartismu Zumr usiloval o překonání Hegelova ontologického panlogismu a s využitím Herbartovy myšlenky relativní identity kladl potřebný důraz na relativní samostatnost objektu, čímž zároveň nabízel přiměřený prostor i autonomnímu subjektu. Právě na pozadí Zumrových odborných analýz se stalo zřejmým, že právě Smetana jako první myslitel v dějinách českého myšlení do svého myšlenkového systému pojal filosofický problém praxe – a v tomto emancipačně-syntetickém duchu skoncoval se starou filosofií. Projekcí budoucí, sociálně spravedlivé společnosti Smetana ve svém díle podstatně předznačil ono kýžené nosné východisko potenciálního směřování českého filosofického myšlení.

V kontextu předchozích evropských revolucí, završených v 19. století osmačtyřicátým rokem, nastal právě tehdy podle Zumra určitý zlom. Začal se akcentovat nový pohled na české dějiny, hlavně na husitství. Náhled na ně ovlivňovaly politické události, zejména ty, které se překotně dály ve Francii. Zumr však doložil, že husitství bylo promyšleno i jaksí reverzibilně. Jako příklady uvádí teoretiky a ideology francouzských revolucí Louise Blanca, Pierra Leroux, popularizátorku George Sandovou anebo historika Julese Micheleta. I v období metternichovského absolutistického režimu do českých zemí pronikal svěží závan evropského dění. V české umělecké tvorbě toto pronikání Zumr nacházel u Máchy a do roku 1848 i u Sabiny. V návaznosti na reflexe antického dědictví se novohumanistický proud začal uplatňovat také v překladatelské činnosti (mladý Palacký např. přeložil Platónova *Faidóna*) a ona moderní antikizující tradice se pak kombinovala s domácím, povýtce revolučním pohledem na husitství. Palacký tak měl v roce 1848 v tomto ohledu z čeho vycházet. Záslouhou Emanuela Arnolda, Karla Sabiny, Josefa Václava Friče a dalších už totiž ona kombinace revolučního pojetí husitství a humanitní tradice potřebnou měrou v českém prostředí zdomácněla. Poté na ni svým pojetím estetiky zvláště navázali Miroslav Tyrš a Otakar Hostinský – a téměř současně i T. G. Masaryk svou koncepcí demokracie jako smyslu dějin.

Odhlédneme-li od dalších příspěvků, jež nám zanechala generace českých myslitelů na přelomu 19. a 20. století, našli bychom onu pomyslnou humanistickou linii podle Zumra u dělnického hnutí a v tehdy do českých zemí pronikajícím marxismu. Za vrchol tohoto proudu Zumr považoval období světové války, zejména jejího konce, a léta dvacátá, kdy na humanistickou marxistickou tradici navázali intelektuálové, politici i literáti. Stala se tehdy

převažujícím myšlenkovým proudem české umělecké avantgardy, v jejímž ideovém přístupu Zumr nenacházel pouhou recepci moderní evropské literatury a evropského výtvarného umění, ale také významný prvek kontinuity humanistické tradice v českém myšlení, a to včetně marxistického proudu. Pozitivně vyzdvihl jak myšlenkové úsilí teoretiků avantgardy, především Karla Teigehe, tak i jednotlivých umělců, kteří si tuto teorii osvojili a uvedli ji do širšího společenského kontextu. V této souvislosti zmiňme zejména Zumrovi blízkého Vladislava Vančuru, dále Emila Fillu, ale i sociálně orientovaného myslitele té doby, který s koncem světové války důvodně vyšel z aktivistického pragmatismu a posléze se ideově ukotvil ve funkcionalistické pozici strukturalismu, Josefa Ludvíka Fischera. Josef Zumr tyto motivy později vyzoroval rovněž u svého osudového soupeřníka, s nímž se za doby svého pobytu *Na Hrázi Věčnosti* pravidelně stýkal a na něhož nesporně inspirativně zapůsobil nejen jako filosof a estetik, ale i obecně lidsky – u spisovatele Bohumila Hrabala.

Ve druhé polovině 50. let 20. století se v souvislosti s tehdejšími převratnými politickými událostmi Josef Zumr sám stal jedním z výrazných ideových hybatelů sílícího reformistického trendu v českém filosofickém myšlení. V souvislosti s kritickým návratem k předmarxistickým myšlenkovým kořenům materialismu, který se po památném 20. sjezdu KSSS jevil jako jedna ze schůdných cest, předvidavě došel k závěru, že francouzský materialismus 17. a 18. století se kvůli své potenciální revolučnosti nejeví v rozjiténé posjezdové konstelaci jako vhodná ideová alternativa. Originálně proto uchopil jiný filosofický směr, který od poloviny devadesátých let 18. století pronikal do hlavního proudu filosofie a taktéž vycházel ze senzualismu. Jeho cílem bylo uplatnit mechanistické pojetí světa. V podobě filosofického principu tuto koncepci razil a důsledně rozvíjel Johann Friedrich Herbart. Herbartova filosofie se však Zumrovi zdála přitažlivá i z jiného důvodu: jevila se mu jako antirevoluční a v podstatě reformisticky orientovaná. To samo o sobě implikovalo odmítnutí rodičího se německého idealismu a jeho metod. Kantovo senzualistické východisko Zumr novátorsky konfrontoval s Herbartovým a přesvědčivě prokázal, že na půdě filosofie se Herbart pokusil překonat klasické mechanistické pojetí kauzality a vytvořil koncepci, kterou bychom mohli nazvat mechanistický funkcionalismus. Z Herbartovy kritické reflexe Kantova pojetí estetiky, jež se stalo jedním z výchozích impulzů Herbartova rozvíjení vlastního pojetí praktické filosofie, posléze Zumr vytěžil další potřebné styčné strukturalistické motivy.

Už koncem padesátých let Zumr programově poukázal na dosud netušené ideové spojitosti, jež prozrazovaly nápadnou podobnost Herbartovy filosofie s pozdějším českým strukturalismem. Nejenže se začala postupně dobově dotvářet ona původní linie kontinuity českého myšlení, která svou kritič-

ností položila – v té době tolik potřebný – důraz na svobodu a odpovědnost jednotlivce. Tímto vědomým filosofickým počinem Zumr navíc věrohodně připravil půdu pro možný nástup strukturalismu, jenž, obohacen o původní marxistické motivy, měl disponovat kýženým ideovým potenciálem, který by měl všechny potřebné filosofické předpoklady pro to, aby stávající zdeformovanou a disfunkční podobu marxismu stalinistického typu provedl účinnou a smysluplnou sociálně-politickou reformou. V tom měl podle Zumra spočívat nový, vědecko-historický úkol strukturalismu. Jen ještě v této souvislosti zmiňme, že po desetileté odmlce opět přišel ke slovu i koryfej československého filosofického strukturalismu J. L. Fischer. Za všechny uvedme jeho práci vydanou v roce 1969 pod výstižným názvem *Skladebná filosofie, strukturalismus a dialektika*.

K dokreslení atmosféry konce padesátých let stojí za to stručně připomenout až překvapivě kritický tón, jímž Josef Zumr v duchu tehdejších emancipačních snah odvážně a bez obvyklé ideologické zástěrky zhodnotil předcházející výkon marxistické estetiky: „Naše marxistická estetika nevytěžila dosud všechno cenné z odkazu minulosti. Linie jdoucí od Herbarta a pokračující na české půdě Durdíkem, Hostinským, Zichem a Mukařovským stála dosud stranou jejího pozitivního zájmu. Právě tak byl až do nedávné doby ignorován Šalda. Avšak ani linie, k níž se až dosud bezvýznamně hlásila, linie Wolker, Neumann, Fučík, Nejedlý, nebyla zdaleka vyčerpána tak, jak by bylo ku prospěchu estetiky i socialistického umění, a často cenné názory, jako např. Václavkovy a Konradovy, byly přecházeny mlčením. Je proto jedním z nejdůležitějších úkolů naší marxistické estetiky, chce-li pochopit socialistické umění v *celé* jeho šíři, aby pochopila a zhodnotila také *celou* svou minulost.“³

V počátcích tohoto reformistického období a v průběhu nadějných šedesátých let Zumr v dalších odborných finesách a detailech rozpracoval nové nosné herbartovské motivy a naznačil konkrétní východiska propojující je s českým strukturalismem. Se sobě vlastní předvídavou pečlivostí tyto nově vytěžené filosofické poznatky zahrnul jak do svých univerzitních přednášek, tak do kandidátské práce. Prezentoval je rovněž na různých tuzemských i mezinárodních konferencích a také v cizojazyčných odborných encyklopediích, publikoval je v oborových periodikách a médiích. K tomu by ovšem nemohlo v plné míře potřebných souvislostí dojít, kdyby zároveň usilovně nerozvíjel také intenzivní kontakty s různými zahraničními pracovišti, především se sousedním Polskem (Varšavská škola dějin idejí),

3 Zumr, J., Některé otázky českého herbartismu. In: Popelová-Otáhalová, J. – Kosík, K. (eds.), *Filosofie v dějinách českého národa*. Praha, Československá akademie věd 1958, s. 184.

s oběma Německy, s Rakouskem, ale i s tehdejší Jugoslávií nebo s Itálií. Ve volné návaznosti zde vzpomeňme i na Zumrův úzký profesní a osobní vztah s rumunsko-německým filosofem Walterem Biemelem, který svým textem přispěl do samizdatového jubilejního sborníku k Zumrovým šedesátinám. Dva roky poté vyšel Zumrův úvod k překladu ukázek z Biemelovy knihy *Zeitigung und Romanstruktur*.⁴

Už v roce 1963 Josef Zumr s Robertem Kalivodou připravili první díl *Antologie z dějin československé filosofie* (knihla vyšla až o 11 let později v přepracované podobě, s upraveným názvem a bez uvedení autorů). Kromě tehdejšího odborného zájmu hlavně o J. L. Fischera, A. Smetanu (studie „Augustin Smetana a Antonio Labriola“ vyšla i polsky a německy), M. Tyrše a jistě i o Emanuela Chalupného se stal jakýmsi paralelním Zumrovým zájmem filosofický odkaz Ladislava Klímy. Zumr si Klímy obzvláště cenil pro jeho nesmírnou filosofickou opravdovost a podmanivé přesvědčení. Klíma toužil zakusit své filosofické poznatky takřkajíc na vlastní kůži, aplikovat vlastní filosofické experimenty přímo na sobě, prožít je nikoliv jako pouhé uplyvající události, ale jako myšlenkové atomy skutečnosti mající podíl na nadčasovosti a nesmrtelnosti – jako ony „vteřiny věčnosti“. Navzdory svému tehdy nezvyklému sklonu k heroické pompéznosti a neskrývanému odporu k maloměšťáckému šosáctví a konvencím Klíma prostřednictvím svého jedinečného a nekompromisního filosofického naturelu i zvláštního citu pro vlastenectví vyvíjel často až nadlidské úsilí o co nejužší propojení své prohlubující se filosofické teorie s praxí.

V lednu 1968 musel pod tlakem politických událostí odstoupit dosavadní ředitel Filosofického ústavu ČSAV Vladimír Ruml. Novým ředitelem se stal Radovan Richta, Josef Zumr byl jeho zástupcem. V důsledku Richtova aktivního angažmá ve vysoké politice se všechny záležitosti související s organizací a provozem ústavu přenesly právě na něj. Je třeba uvést i to, že v létě roku 1968 byl Josef Zumr jmenován členem přípravné komise, která měla vypracovat nový program komunistické strany pro nadcházející mimořádný sjezd. Podílel se na něm textem o vztahu strany a odkazu českých dějin, který byl do programu ve zkrácené podobě přijat, tzv. „vysočanským“ sjezdem odsouhlasen a později za normalizace anulován. Nástup normalizace další reformní aktivity tohoto druhu už nepřipustil a výsledkem bylo Zumrovo odvolání z místoředitelské funkce. Počátkem 70. let byl z tehdejšího Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV z politických důvodů propuštěn. Formální důvod se

4 Viz Zumr, J., Úvod. In: Biemel, W., *Zčasování a struktura románu (Filozofické analýzy k výkladu moderního románu)*. Edičně připravil a přeložil J. Pechar. *Světová literatura. Revue zahraničních literatur*, 35, 1990, č. 4, s. 218–219.

našel: zaměstnavatel neprodloužil půlroční pracovní smlouvu. V důsledku politického vývoje byla zmařena i Zumrova připravovaná habilitace.

Nastalo složité životní období, které Josef Zumr existenčně překlenul jen díky podpoře silného rodinného zázemí, jehož vnímavou a obětavou duší byla jeho manželka Jiřina, slovanská filoložka, editorka a překladatelka. Nakladatelství Odeon, v němž mohla za normalizace nadále působit převážně jako redaktorka, Zumrovi nabízelo jen velice skromnou obživu, hlavně v podobě příležitostných překladů. Jejich tematické zaměření se však jen zřídka kdy krylo s jeho odborným zájmem a v tiráži těchto prací také nenalezneme překladatelovo jméno. Kromě aktivní účasti na pravidelných neoficiálních schůzkách tzv. *Sklerokruhu*, který vznikl po smrti Felixe Vodičky a měl blízko k české literatuře a estetice (většina jeho členů neměla kde publikovat, a o jejich práci tedy vypovídaly pouze samizdatové strojepisné sborníky), Josef Zumr v průběhu sedmdesátých let významně prohloubil svá zkoumání vlivu antiky na českou kulturu. Výsledkem byla v té době jeho asi nejdelší práce, klíčová studie „Antika a česká filosofie 19. století“, v níž upozornil na onu výše zmíněnou ideově nosnou linku v českém myšlení (studie vyšla v roce 1978 ve zkrácené podobě bez uvedení autorova jména).

V osmdesátých letech Zumr také působil ve funkci obvodního lidového konzervátora a usiloval o záchranu památek pražské Libně. Za podpory tehdejšího nekonvenčního libeňského kulturního inspektora Josefa Tichého inicioval kromě jiného výstavy zachycující mizející starolibeňská zákoutí a významně se zasloužil o záchranu libeňské synagogy na Palmovce, poslední přímé upomínky na tamní zaniklou židovskou čtvrť. V těchto letech se za významného Zumrova přispění podařilo úspěšně iniciovat udělení čestného občanství Prahy 8 Bohumilu Hrabalovi (sám toto čestné ocenění obdržel v roce 2022). Josef Zumr se zasazoval i o to, aby neupadlo v zapomnění jméno Františka Čupra, který na libeňské usedlosti Kolčavka údajně v poklidu podkrovního pokoje sepsal své *Učení staroindické*: od roku 1991 je zde po něm pojmenována ulice. V těsném sousedství pražských Vysočan je zase díky Zumrovu úsilí připomínáno jméno Ladislava Klímy. Josef Zumr úspěšně spoluorganizoval sbírku na jeho plastiku, která byla posléze za doprovodu jeho úvodního slova a extravagantního rytmu saxofonu Vrátí Brabence v roce 2013 slavnostně odhalena na domě č. 178/249 v ulici Sokolovská, nedaleko metra Vysočanská. Tedy na místě Klímova samotářského pobytu ve skromném pokojíku hotelu „Krása“ manželů Pučálkových, jehož přízně počíval v letech 1915–1927.

Teprve v roce 1988 bylo Josefu Zumrovi umožněno vrátit se do Akademie věd a nastoupit do Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, kde začal odborně zúročovat svá dlouholetá bádání o spojení českého myšlení 19. a 20. století s antickými tradicemi. Ještě před listopadem 1989 pak za značného

čtenářského ohlasu vyšlo druhé vydání *Vteřin věčnosti* (první vydání 1967), v čase umdlévající totality znovu s uvedením Zumrova jména.

Po listopadu 1989 byl Josef Zumr svými někdejšími kolegy důvěrně vyzván, aby přešel do Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV a následně převzal funkci ředitele. Z hlediska jeho dřívější zkušenosti není překvapivé, že tuto nabídku přijal až po jejím důkladném zvážení. Do budovy v Jilské ulici znovu vstoupil po takřka 20 letech... a ujal se ředitelské funkce. Na normalizačními manýry poznamenaném bývalém pracovišti intenzivně rozvíjel především organizační činnost.

Po rozdělení Ústavu pro filosofii a sociologii ČSAV na jednotlivá pracoviště Josef Zumr následně v ředitelské funkci odpovědně a s plným nasazením pokračoval i na nově vzniklém Filosofickém ústavu ČSAV (později AV ČR).⁵ Úspěšně tuto instituci uvedl na dráhu, která jej opět postupně včlenila mezi přední vědecká pracoviště svého druhu. S citem pro stávající situaci, výrazně poznamenanou složitým údobím přechodu k svobodné vědecké práci, uvážlivě využil pozitivního potenciálu odborných pracovníků, jimiž ústav tehdy disponoval, především z řad mladší generace.

K vědecké práci Zumr současně přizval i ty, kteří byli za normalizace z ústavu vyhozeni. Většina z nich nabídku využila, např. Antonín Mokrejš, Ivan Dubský, Irena Šnebergová, Ladislav Prokůpek a jiní, později i Karel Kosík. Možnost se v Akademii opětovně odborně uplatnit dostal kromě dalších i překladatel vyznačující se výraznými přesahy do filosofie, Jiří Pechar, který se stal vedoucím nově vzniklého překladatelského oddělení. Podíl těchto vědeckých pracovníků na svobodném intelektuálním spoluvytváření znovu se nadechujícího Filosofického ústavu Josefa Zumra neznamenal jen příslib navázání na pozitivní tradici šedesátých let. V tomto složitém přelomovém období měli být i posilou v programovém směřování Filosofického ústavu.

Prakticky veškerá Zumrova organizační činnost ve funkci ředitele Filosofického ústavu byla zaměřena do budoucnosti, své úsilí napřel především k jeho dalšímu úspěšnému rozvoji jako moderní vědecké instituce. Proběhla zásadní tematická reorganizace oddělení, do jejichž vedení byli postaveni uznávaní a respektovaní odborníci, programově byla posilována nová pracovní základna. V tomto překotném období počátku devadesátých let, kdy jakožto ředitel Josef Zumr schvaloval ustavování nových oddělení, výrazně přispěl mimo jiné k začlenění skupiny komeniologů do rámce Filosofického ústavu. Když v roce 1990 vzniklo CTS – Centrum pro teoretická studia, společné pracoviště Akademie věd ČR a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, začal v jeho

5 Zumrovo ředitelování bylo po dvou letech předčasně ukončeno v důsledku nepodloženého obvinění ze spolupráce se Státní bezpečností. Josef Zumr toto obvinění jednoznačně veřejně popřel a svou neúčast na spolupráci s StB prokázal.

rámci na Filosofickém ústavu působit Archiv Jana Patočky; ustavující smlouvu tehdy společně s Josefem Zumrem podepsal Radim Palouš. Oba tyto počiny významně obohatily tematické zaměření Filosofického ústavu.

Velkou pozornost Josef Zumr věnoval rovněž technickému, především počítačovému vybavení a také knižním fondům ústavu. Zasadil se i o rozšiřování publikačních možností pracovníků FLÚ. Hned počátkem devadesátých let prošlo úspěšnou renesancí hlavní periodikum ústavu, *Filosofický časopis*, který v nadějeplných šedesátých letech řídil Milan Průcha, jenž je dnes členem jeho redakční rady. V čele s novým šéfredaktorem Petrem Horákem, obměněnou redakční radou a za podpory výkonné redaktorky Olgy Baranové se časopisu velmi rychle zdařilo úspěšně vykročit z normalizační cenzury ke kýžené svobodě projevu, což bylo odměněno takřka okamžitým rozebráním celého nákladu lednového dvojčísla roku 1990. Až do své smrti se pak Josef Zumr aktivně podílel na odborném a svobodomyšlném spoluvytváření *Filosofického časopisu*, nejdříve jako zástupce šéfredaktora, později jako člen redakčního kruhu.

V roce 1990 Josef Zumr aktivně zaštil i založení ústavního nakladatelství *Filosofia*. Oporou mu při tomto kroku vedoucím k publikační nezávislosti a možnosti projevit tvůrčí specifika naší vědecké instituce byly nejen vlastní profesní zkušenosti a erudice jeho manželky Jiřiny, ale v neposlední řadě i jeho nejbližší spolupracovníci, především tehdejší tajemník ústavu Pavel Baran. *Filosofia* je dodnes prestižním filosofickým nakladatelstvím, na jehož kontě je již více než 600 titulů. Současní redaktori a pracovníci tohoto domácího nakladatelství při tom shodně potvrzují, že většina z vydaných publikací nese stopy důkladného redigování a imprimatur Josefa Zumra. Ve funkci výkonného předsedy ediční rady nakladatelství setrval J. Zumr až do jara tohoto roku, kdy byl jmenován jejím čestným předsedou.

Koncem 90. let proběhla na půdě Filosofického ústavu mezinárodní konference, kterou uspořádal Institut international de philosophie, jedním z jehož dvou českých členů Josef Zumr tehdy byl. Tuto konferenci, jež významně přispěla k opětovnému uvedení Filosofického ústavu mezi přední instituce evropského formátu, Institut uspořádal na počest svého bývalého člena Jana Patočky.⁶ Na téma „odpovědnost“ zde kromě Ladislava Hejdánka promluvili také Paul Ricœur nebo Leszek Kołakowski. V témže roce Filosofický ústav uspořádal rovněž mezioborovou konferenci věnovanou dílu T. G. Masaryka,

6 Ve spojitosti s Patočkovým působením na Filosofickém ústavu dodejme, že zde pracoval od roku 1957. Za stálé podpory ústavních kolegů mu zde bylo umožněno získat akademický titul DrSc. a posléze byl stranicou organizací ústavu navržen na profesuru. Viz Kanda, R. – Mervart, J., Rozhovor s Josefem Zumrem. In: Landa, I. – Mervart, J. a kol. (eds.), *Imaginace a forma. Mezi estetickým formalismem a filosofií emancipace. Studie Josefu Zumrovi*. Praha, Filosofia 2018, s. 347–349.

jejíž přípravě i průběhu se pečlivě věnoval Miroslav Pauza. V této souvislosti dodejme, že o rok později se ústav významně organizačně a autorsky podílel i na mezinárodním sympoziu *Masaryk und Brentano Schule*, jehož průběh je zachycen ve stejnojmenné publikaci z roku 1992, vydané péčí tandemu editorů Josefa Zumra a Thomase Bindera.

Masarykův myšlenkový odkaz Zúmr uváděl v obecnou známost nejen pod logem Filosofického ústavu. Na přelomu let 1989–1990 byl úspěšně rehabilitován Ústav T. G. Masaryka, k jehož likvidaci došlo administrativní cestou roku 1954 a o jehož obnovení Josef Zúmr s Janem Patočkou usilovali již v roce 1968. V rámci této formálně se transformující a ze strany státu povýtce nedostatečně finančně podpořené instituce se Josef Zúmr spolu s Jiřím Brabcem a Jaroslavem Opatem významně zasadil o zrod souborné edice *Spisů TGM* a jako stálý člen její dozorcí rady výrazně napomohl k úspěšnému dokončení a završení jejím posledním, čtyřicátým svazkem v roce 2023.⁷

Svými četnými novátorskými odborně-tematickými příspěvky i drobnějšími filosofickými reflexemi Josef Zúmr do posledních chvil neúnavně přispíval k nikdy nekončícímu zápasu o *svobodné bádání* a při každé vhodné příležitosti s plným vědomím odpovědnosti k českému myšlení připomínal, že *současný český stát českou filosofii potřebuje*.⁸ Za celoživotní odborné zásluhy na poli filosofickém byl Josef Zúmr v roce 2018 Akademií věd ČR oceněn Pamětní medailí Jana Patočky.

Josef Zúmr byl a zůstal reformním socialistou a kriticky smýšlejícím demokratem. I když si s příslušným odborným respektem uvědomoval, že se polistopadový vývoj ve filosofii a jí blízkých vědních oborech neobejde bez nutné dynamiky příslušné strukturální reflexe moderních světových myšlenkových trendů, a to včetně aktivní tvorby odborných překladů jejich klíčových dobových výstupů, byl trvale přesvědčen, že tyto fundamentální filosofické texty je třeba odborně volit a soustavně studovat s přiměřenou a plánovitě rozmyšlenou rozvahou, tedy tak, aby ona původní emancipační linka nebyla v českém myšlení ztrátou smyslu přerušena, natož lehkovážně a priori opuštěna.

Se střízlivým odstupem sledoval novodobý vývoj v domácí politice, především vládní postupy spojené po sametové revoluci s proměnami v ekonomické oblasti. Divoký a často nespoutaný polistopadový návrat k „lumpenbur-

7 K historii Ústavu T. G. Masaryka viz Zúmr, J., *Dějiny ústavu T. G. Masaryka*. Praha, Ústav T. G. Masaryka 2012. Srov. také Tomeš, J., *Ve stopách TGM (K jubileu Josefa Zumra)*. *Filosofický časopis*, 71, 2023, č. 1, s. 84–85.

8 Kompletně zpracovanou bibliografii Zúmrových prací z let 1949–1998 viz v: Zúmr, J., *Máme-li kulturu, je naší vlastní Evropa. Herbartismus a česká filosofie*. Praha, *Filosofia* 1998, s. 95–137. Kompletní bibliografii z let 1998–2022 viz v: Kanda, R., *Bibliografie Josefa Zumra (od roku 1998 do roku 2022)*. *Filosofický časopis*, 71, 2023, č. 1, s. 115–133.

žoázii“ – tento Kosíkův pejorativně laděný výraz Josef Zúmr někdy záměrně užíval s trochou zdravé ironické nadsázky – v něm oprávněně vzbuzoval obavy z porážky staletých emancipačních snah. Na straně druhé se nezdráhal odpovědně využít všech možností vedoucích k posílení principů demokracie, jež se v tehdejší turbulentní době toužebně otevřely. Demokracie přinesla svobodu. Svoboda bádání a svoboda projevu ležely Josefu Zúmrovi snad nejvíce na srdci. Do konce života byl ochoten bránit autonomii akademické obce, nikdy se nepodbízel mocným a nesnášel plytkou žurnalistiku.

Josef Zúmr prošel sžíravým ohněm několika podob autoritářských režimů a v této nelehké životní zkoušce jako vyhraněný filosof a odpovědný člověk nepochybně profesně i osobnostně obstál. Reminiscence na tragické zásahy a čistky, jichž byl tento „gentleman české filosofie“ očitým a vnímavě kritickým svědkem a jimiž za jeho dlouhého a navýsost naplněného života nejen Akademie prošla, je proto třeba brát s největší vážností a prozíravostí.

Drahý Josefe, díky za přívětivou a laskavou náruč, do níž jsi nás všechny, jimž bylo dopřáno pobývat v Tvé blízké i vzdálenější přítomnosti, odborně i lidsky přijal. Víme, jak vědomá odpovědnost zavazuje.